

Н. П. Пятрова

**Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова», кафедра замежных моў**

**ТАПОНІМЫ ЯК ЛІНГВАКРАІНАЗНАЎЧЫ МАРКЕР
БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ**

Артыкул прысвечаны лінгвакраіназнаўчаму аналізу фразеалагізмаў беларускай мовы. Разглядаюцца фразеалагічныя адзінкі з кампанентам-тапонімам і шляхі адлюстравання ў іх нацыянальна-культурнай інфармацыі.

The article is devoted to the linguocultural analysis of Belarusian phraseological units. Special attention is paid to toponyms as their components, the ways of national culture manifestation having been considered.

Ключавыя словы: нацыянальна-культурная семантыка фразеалагічных адзінак, беларуская фразеалогія, лінгвакраіназнаўства, тапонімы, лінгвакраіназнаўчая маркіраванасць, анамастыка.

Key words: culturally specific features of phraseological units, phraseological body of the Belarusian language, linguistic and cultural study, toponyms, linguocultural markedness, onomastics.

Вывучэнне фразеалогіі беларускай мовы ў шырокім моўным кантэксце з'яўляецца адным з актуальных пытанняў беларускага мовазнаўства і адным з кірункаў навуковых лінгвістычных даследаванняў у МДУ імя А. А. Куляшова [10].

Узаемадзеянне чалавека і мовы заняла цэнтральнае месца ў сучасных мовазнаўчых даследаваннях. Асаблівую цікавасць выклікаюць пытанні моўнай карціны свету, захавання і адлюстравання ў мове спецыфічнай нацыянальна-культурнай інфармацыі, пошук культурна маркіраваных кампанентаў моўных адзінак. Вывучэннем нацыянальна-культурнай семантыкі моўных адзінак з мэтай засвойвання іх зместу, адценняў і канатацый на ўзроўні, максімальна набліжаным да іх успрымання носбітамі дадзенай мовы і культуры, займаецца лінгвакраіназнаўства [5, с. 37; 8, с. 34-35].

Найбольшая акумуляцыя этнакультурнай інфармацыі назіраецца ў намінацыйных адзінках беларускай мовы, да якіх адносяцца словы, фразеалагізмы, моўныя афарызмы [7; 6; 9]. Вялікую лінгвакраіназнаўчую каштоўнасць маюць беларускія фразеалагізмы з яркай нацыянальна-культурнай семантыкай, якія адлюстроўваюць шматлікія краіназнаўчыя рэаліі [12, с. 124-126].

Аснову любой карціны свету складаюць час і прастора. Праяўленне катэгорыі прасторы можна даследаваць на тапанімічным матэрыяле. Тапаніміка, як вядома, вывучае айконімы (назвы населеных пунктаў), урбананімы (назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў), мікратапонімы (назвы невялікіх аб'ектаў), гідронімы (назвы водных аб'ектаў), дрымонімы (назвы лесу) і інш.

Беларускія тапонімы з'яўляюцца арыенцірамі нашага народа ў часе і прасторы, захоўваюць у сваёй семантыцы нашу культуру і гісторыю. Пры вылучэнні ў тапонімах нацыянальна-культурнай інфармацыі неабходна ўлічваць, што іх семантыку складаюць ядро і перыферычнае значэнне [2, с. 7], якія можна суаднесці з лексічным паняццем і лексічным фонам любой моўнай адзінкі (параўн. са схемай структуры слова [4, с. 26]). Некаторыя даследчыкі ўводзяць паняцці *базавая* і *нябазавая інфармацыя* ў тапонімах [3, с. 29]. Змест *нябазавай* (ці *фонавай*) *інфармацыі* ў беларускіх тапонімах складаюць звесткі пра структуру грамадства, рэлігійныя, міфалагічныя ўяўленні, традыцыйную культуру, геаграфічныя і гістарычныя ўмовы развіцця нашага народа. Гэта інфармацыя мае вялікую лінгвакраіназнаўчую каштоўнасць [12, с. 124–25]. Этналінгвістычны кірунак даследавання тапаніміі даволі актыўна развіваецца ў сучаснай айчынай анамастыцы [1, с. 30–36].

У фразеалагічным фондзе беларускай мовы існуе рад фразеалагічных адзінак з кампанентам-тапонімам. Адным з характэрных кампанентаў этнічнай самасвядомасці беларусаў з'яўляецца іх уяўленне пра ўласную этнічную тэрыторыю, якая акрэслена ў беларускіх фразеалагізмах адпаведнымі геаграфічнымі назвамі. Так, фразеалагізм *як дзядзька ў Вільні* са значэннем 'разгублена, збянтэжана, непрывычна, ніякавата' [11, с. 426], дзе згадваецца горад *Вільня*, які адыгрываў значную ролю ў XIII–XV стст. (у перыяд Вялікага княства Літоўскага, калі беларускія землі былі аб'яднаны ў межах адной дзяржавы і пачаліся працэсы кансалідацыі беларускага этнаса). У наступных фразеалагізмах ужываецца назва *Магілёўская губерня*, якая была створана паводле загаду Кацярыны II у перыяд пасля 1772 г. на далучанай да Расіі ўсходнебеларускай тэрыторыі, параўн.: *адпраўляць/адправіць у Магілёўскую губерню (каго)* са значэннем 'забіваць, знішчаць'; *у Магілёўскай губерні* са значэннем 'у замагільным свеце, супрацьлеглым зямному (апынуцца, аказацца і пад.)'; *у Магілёўскую губерню (трапіць, папасці, збірацца)* са значэннем 'у замагільны свет, супрацьпастаўлены зямному жыццю'. Выразы каламбурнага тыпу маглі ўзнікнуць ў беларускай мове на аснове народнаэтымалагічнага асацыятыўнага збліжэння слоў *магіла* ('яма для пахавання памерлых' са значэннем 'смерць, пагібель') і *Магілёўская* (прыметнік ад назвы горада — *Магілёў*) [10, с. 33–34, 380–381]. Некаторыя даследчыкі сцвярджаюць, што назва *Магілёў* узнікла ад слова-тапоніма *Магілы*, якім называлі ўзгорыстыя мясціны ў XIII ст., калі і стала вядома паселішча з назвай *Магілёў* (1267 г.). Слова "магіла" ў мове ўсходніх славян і яе дыялектах абазначала: пагорак, асобная гара, насып, курган і іншыя пахавальныя насыпы. Тапанімічная назва *Магілёў*, паводле А. Рогалева, узнікла як канкрэтная назва пасялення на магілах, што значыць

на ўзгорках, пра што сведчыць сучасны і старажытны ландшафт горада на Дняпры [13, с. 52–53].

Такім чынам, фразеалагічныя адзінкі з кампанентам-тапонімам адлюстроўваюць беларускую нацыянальную культуру асобнымі элементамі – адзінкамі свайго лексіка-семантычнага складу. Тапонімы ў складзе беларускіх фразеалагізмаў з’яўляюцца яскравым лінгвакраіназнаўчым маркерам.

Літаратура

1. Аліферчык, Т. М. Тапанімія Заходняга Палесся: этналінгвістычны аспект / Т. М. Аліферчык. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – 255 с.
2. Белорусская ономастика. Топонимия : учеб. пособие / А. М. Мезенко [и др.] ; под общ. ред. А. М. Мезенко. – Минск : Элайда, 2012. – 260 с.
3. Березович, Е. Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. Пространство и человек / Е. Л. Березович. – М. : Либроком, 2009. – 328 с.
4. Верещагин, Е. М. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
5. Верещагин, Е. М. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1990. – 247 с.
6. Дьяченко (Петрова), Н. П. Фразеологизмы и пословицы как носители национально-культурной семантики языка / Н. П. Дьяченко // Проблемы славянской культуры и цивилизации : материалы VII Междунар. науч.-метод. конф. / отв. ред. А. М. Антипова. – Усурийск : Изд-во УГПИ, 2005. – С. 180–184.
7. Иванова, С. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Иванова, Я. Іваноў. – Мінск : Беларускі Фонд Сораса, 1997. – 262 с.
8. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я. Я. Іваноў // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) : манаграфія / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
9. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
10. Іваноў, Я. Я. Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А. А. Куляшова (1995–2015) / Я. Я. Іваноў // Ітогі навуковых ісследований уценыц МГУ ім. А. А. Кулешова 2015 г. : матэрыялы навуц.-метод. конф., Могилев, 25 января – 4 февраля 2016 г. / Могилевский гос. ун-т им. А. А. Кулешова ; под ред. Е. К. Сычовой. – Могилев, 2016. – С. 91–93.
11. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
12. Пятрова, Н. П. Нацыянальна-культурная семантыка фразеалагічных адзінак у беларускай мове (лінгвакраіназнаўчы аспект) / Н. П. Пятрова // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. – 2007. – № 4. – С. 123–127.
13. Шур, В. В. Уласныя імёны ў часе і прасторы / В. В. Шур. – Мінск : НІА, 2008. – 100 с.